

*Guardians of the Memory
Пазители на паметта*

АВГУСТ '80

Йежи Ейслер

Институт за национална памет (Полша)

Уводни думи

През втората половина на 70-те години в Полша се натрупаха негативни политически, социални и икономически явления, които допълнително задълбочиха нарастващата икономическа криза. В същото време, изборът на кардинал Карол Войтила за папа през октомври 1978 г. и поклонническото посещение на Светия отец в Полша през юни следващата година разбудиха поляците, които – по яркия израз на Анджей Пачковски¹⁾ – коленичейки пред Папата, се изправиха от колене.

Следващият взрив на социално недоволство беше вече само въпрос на време, при все че властите се опитваха да спасяват икономическата ситуация чрез познатите им способности. Затова те решиха да въведат отново увеличение на цените на месото и месните продукти, този път от 1 юли 1980 г., като повишиха цените им в бюфетите и ведомствените столове и разшириха обхвата на продажбата в по-скъпите, т.нар. показни магазини. Вероятно никой не е допускал, че това решение, което дори не бе обявено в средствата за масова информация, ще стане пряка причина за най-голямата стачна вълна в полската история.

Междувременно още същия ден се стигна до краткотрайни стачки в няколко промишлени предприятия в различни части на страната. Първоначално бяха издигнати искания, свързани основно с вдигането на заплатите, но седмица по-късно Предприятието за комуникационно оборудване в Швидник обяви стачка. Стачните действия там придобиха общ характер, вече с ясно изразени политически акценти. На свой ред, от 14 до 18 юли стачната вълна премина и през Люблин. Тамошният протест моментално придоби характера на ротационна стачка (завършваше в едни предприятия и започваше в следващи) и с времето прие формата на локална обща стачка, обхващаща дори железопътния възел. Исканията на протестиращите бяха приети от правителствена делегация начело с вицепремиера Мечислав Ягелски²⁾. В общи линии юлските стачки обхващаха около 80 000 души в 177 предприятия в различни краища на страната.

В продължение на доста дълго време властите правиха всичко възможно, за да не информират широката общественост за „спирането на рабо-

тата“, както официално бяха наричани стачките в местната преса. Когато обаче Предприятието за градски транспорт във Варшава обяви стачка на 11 август, а автобусите и трамваите останаха в гаражите и депата, този факт не можеше да остане скрит. Все пак за разигралите се по-късно събития преломно значение имаше денят 14 август, когато започна окупационната стачка в Гданската корабостроителница „В. И. Ленин“.

Работниците там поискаха Анна Валентинович³⁾ – активистка на Свободните профсъюзи (СП), която бе уволнена седмица по-рано, да бъде възстановена на работа, както и увеличение на заплатите и компенсация за инфлацията. Беше избран Стачен комитет, начело с друг активист на СП – Лех Валенса, който прескочи оградата, за да проникне на терена на Корабостроителницата. Скоро се появиха и други искания, в т.ч. за изграждането на паметник на жертвите от Декември 1970 г.⁴⁾, за гаранции за сигурността на стачкуващите и за връщането на Валенса на работа.

На следващия ден стачката се разпространи и в други предприятия в Триградие⁵⁾. Беше издигнат и недвусмислен политически постулат за учредяване на свободни профсъюзи, независими от партията и ръководството на предприятията. Стачкуващите призоваха също за освобождаване на политическите затворници и поискаха семейните помощи да се приравнят към нивото, определено за МВР и армията. Междувременно властите, изглежда, не разбираха, че възприетият от тях още през месец юли метод на поведение (отстъпки по въпроса за заплатите и липса на каквито и да било сериозни предложения за политически решения) не води доникъде. Състоянието на полската икономика беше катастрофално още преди стачната вълна от лятото на 1980 г., но в резултат на стачките, неспиращи по вина на партийно-държавните власти, то продължи допълнително да се влошава.

Датата 16 август се оказа повратна точка. Стачният комитет постигна споразумение с дирекцията и обяви край на стачката. Тогава сред част от Комитета се чуа гласове, че по този начин по-малките предприятия – непритежаващи такава „пробивна сила“ – биват оставени сами на себе си. Ето защо Валенса промени решението си и обяви продължаване на стачката, въпреки че в Корабостроителницата не бяха останали повече от хиляда души. Част от работниците обаче се върнаха веднага, а в Корабостроителницата започнаха да се събират делегати от други фабрики и заводи. През нощта представители на 21 предприятия провъзгласиха създаването на Междузаводски стачен комитет (МСК), начело на който застана Валенса. Беше формулиран окончателно списъкът с 21 постулата, като на първо място бе правото за създаване на свободни профсъюзи. На следващата вечер МСК вече обхващаше 156 предприятия. Затова възникна необходимост от избор на Президиум на МСК, който бе оглавен от Валенса.

На 18 август избухна стачка в Шчечин, където също беше основан МСК с председател Мариан Юрчик. В рамките на няколко десетки часа практически цялото полско Крайбрежие беше обхванато от обща стачка. Управляващите, изправени пред лицето на разпространяващата се стачна вълна, предприеха нови арести на опозиционни дейци. Властите с право виждаха в техните среди опора и подкрепа за стачкуващите. В такава атмосфера на 21 август 64 интелектуалци излязоха с обръщение към властите и към стачкуващите, апелирайки за диалог и призовавайки за компромис.

На следващия ден двама от подписалите обръщението – Бронислав Геремек⁶⁾ и Тадеуш Мазовецки⁷⁾, предадоха писмото в стачкуващата Гданска корабостроителница. Президиумът на МСК възложи на Мазовецки задачата да създаде експертна комисия, която да подпомага работническите делегати в преговорите им с Правителствената комисия начело с вицепремиера Мечислав Ягелски.

На 24 август във Варшава се състоя IV пленум на ЦК на Полската обединена работническа партия, който изслуша доклад на Станислав Каня, осъществяващ надзора над военното и вътрешното министерство в партийното ръководство, за ситуацията в страната. Започнаха и кадрови размествания. От състава на Политбюро бяха отстранени шестима членове и заместник-членове, включително и министър-председателя Едвард Бабюх. От Секретариата на ЦК бяха освободени трима души, но само в случая с Юзеф Пинковски, който по решение на Държавния съвет още същия ден замести Бабюх на поста министър-председател, този ход означаваше повишение. Бяха извършени и няколко други промени в състава на правителството.

Съвсем естествено в една държава на реалния социализъм подобни мащабни промени в ръководните позиции биха предизвикали голям социален интерес. През лятото на 1980 г. обаче положението в Полша не беше нормално. Всички тези персонални рокади не впечатлиха особено стачкуващите. Все повече хора разбираха, че времето на Герек е отминало безвъзвратно. Все по-голяма част от партийно-държавното ръководство също си даваше сметка, че заедно с разпространението на стачната вълна в други региони на страната шансовете на властите за водене на „пазарлъци“ отслабват, а позициите на стачкуващите се засилват. Днес обаче знаем също, че част от ръководството – вдъхновено и подкрепяно в това отношение от съветските водачи – е обмисляло възможността за силово решаване на кризата.

Войната на нерви продължи още няколко дни, ако и да ставаше все по-очевидно, че не прибегнат ли до „силово решение“, властите на Полската народна република ще трябва да отстъпят и да приемат исканията на стачкуващите. Накрая, на 30 август, в Шчечин Юрчик и вицепремиерът Кажи-

меж Барчиковски, който оглавяваше Правителствената комисия в града, подписа споразумение. На практика, властите приеха всички постулати на МСК. Така беше обявен край на стачката в този район. На следващия ден в Гданската корабостроителница настъпи исторически момент: от името на МСК, представляващ по онова време около 700 предприятия и институции, Валенса подписа споразумение с Правителствената комисия, с което се сложи край на стачката.

Най-големият успех на стачкуващите беше извоюваното съгласие за създаването на независими, самоуправляеми профсъюзи с право на стачка. Впрочем победите на стачкуващите в Шчечин и Гданск не означаваха край на дълбоката социално-политическа криза. От 29 август на територията на Шльонск продължаваше обща стачка. Поради значението на Катовицкото воеводство⁸⁾ за националното стопанство властите счетоха „приключването“ на стачката в този район за най-неотложна задача. На 1 септември беше сформирана Правителствена комисия, която два дни по-късно подписа споразумение с Междувзаводския стачен комитет в Ястшембе.

През лятото на 1980 г. работническите протести бяха посрещнати с ентузиазизирана подкрепа от повечето интелегентски среди. Полските работници бяха подкрепени от голяма група художници, писатели, актьори, учени и журналисти, които повече не искаха да живеят в лъжа. В този период обществото действаше единно както никога дотогава в историята на Полската народна република. Поради зависимостта на Полша от Съветския съюз и нивото на социално съзнание в ония години исканията все още не се формулираха открито, като обикновено се използваше официалният стил.

При това се прилагаше моделът да се придава различно звучене на едни и същи формули, използвани традиционно от комунистите. Оттук може би дойде и сравнително голямата – в първия период след Август – популярност на лозунга: „Социализъм – да; деформации – не!“. От самото начало динамиката на социалното движение напълно съзнателно се тушираше. По-късно този процес бе наречен „самоограничаваща се революция“. Герек смяташе, че след малки корекции и персонални промени поляците ще приемат по-нататъшното „динамично развитие“. Междувременно ставаше очевидно, че ако Полската обединена работническа партия (ПОРП) иска още веднъж да получи от обществото дори частица доверие, едно от условията за това ще е смяна на поста Първи секретар на ЦК. Това се случи в нощта на 5 срещу 6 септември, когато Герек беше освободен от заеманата длъжност на VI пленум на ЦК на ПОРП и на неговото място бе избран Станислав Каня. Бяха направени и допълнителни промени в ръководството, което провъзгласи „обновление“. Всичко това обаче не означаваше край на стачната вълна, която макар и безспорно да намаляваше, продължи още няколко седмици. Икономическите искания се смесваха с политически, а

още по-често с браншови и локални. В общи линии, през септември продължаваха да стачкуват около един милион души в 800 предприятия.

Междувременно на 17 септември в Гданск се събраха представители на междузаводските учредителни комитети и на междузаводските работнически комисии от цялата страна и взеха решение всички местни организации да се регистрират заедно като един Независим самоуправляем профсъюз „Солидарност“ (НСПС). Начело на Националната споразумителна комисиия застана Лех Валенса. Властите, които доста дълго време се опитваха да „вградят“ НСПС „Солидарност“ в структурите на Полската народна република, най-накрая се съгласиха да го регистрират официално едва на 10 ноември.

Превод от полски: Юлиян Божков

БЕЛЕЖКИ

1. Анджей Пачковски (р. 1938) – полски учен, професор по исторически науки и алпинист. Деец на демократичната опозиция в периода на социалистическа Полша, член на Съвета на Института за национална памет (до 2016) – б. пр.
2. Повече по темата вж.: М. Dąbrowski, *Lubelski Lipiec 1980*, Lublin 2000; Мечислав Ягелски (1924 – 1997) – полски комунистически деец, политик, икономист, министър на земеделието (1959 – 1970), член на Централния комитет на Полската обединена работническа партия (1959 – 1981) и на Политбюро на ЦК на ПОРП (от 1971) – б. пр.
3. Анна Валентинович (1929 – 2010) – полски обществен деец, опозиционер в социалистическа Полша, съосновател на Независимия самоуправляем профсъюз „Солидарност“. Загива трагично в самолетната катастрофа край Смоленск на 10.04.2010 г. на път за честванията на 70-ата годишнина от Катинското клане. Общо тогава загиват 96 души, включително действащите полски президент Лех Качински, съпругата му и голяма част от държавния, военния и политическия елит на Полша – б. пр.
4. Работнически протести в Полша в периода 14 – 22.12.1970 г. (демонстрации, протести, стачки, митинги, безредици) главно в крайбрежните градове Гдиня, Гданск, Шчечин и Елблонг, кърваво потушени от комунистическата милиция и армията. Равносметката е 45 загинали, 1165 ранени, над 3000 арестувани – б. пр.
5. Така се нарича агломерацията, обхващаща няколко селища – Гданск, Сопот и Гдиня (на пол. Trójmiasto) – б. пр.
6. Бронислав Геремек (1932 – 2008) – полски историк и политик, професор по средновековна история, деец на демократичната опозиция в ПНР,

министър на външните работи (1997 – 2000), депутат в Европарламента (2004 – 2008) – б. пр.

7. Тадеуш Мазовеcki (1927 – 2013) – полски политик и публицист, последният председател на Министерския съвет на ПНР и първи премиер на Третата Жечпосполита (1989 – 1991) – б. пр.
8. Според административното деление в периода на социалистическа Полша – окръг, днес – област – б. пр.

AUGUST 1980

✉ **Prof. Dr. Hab. Jerzy Eisler**

ORCID 0000-0003-4708-7548

Director of Branch Office in Warsaw

Institute of National Remembrance

2, Stawki St.

00-193, Warsaw, Poland

E-mail: jerzy.eisler@ipn.gov.pl

✉ **Translated from Polish to Bulgarian: Julian Bozhkov**

<https://orcid.org/0000-0002-9635-641X>

E-mail: jbozhkoff@abv.bg